

Valsar om arbetets slut

Valsar om arbetets slut

MAURICIO ROJAS

Timbro

Innehåll

Förord till andra upplagan	7
Inledning	11
Vals nummer 1: Arbetets slut	15
Vals nummer 2: Den nya tekniken tar våra jobb	25
Vals nummer 3: Den amerikanska jobbmaskinen skapar huvudsakligen skräpjobb	35
Vals nummer 4: De tar våra jobb	45
Vårt behov av valser om arbetets slut	55
Valsernas offer	59
Referenser	63

Förord till andra upplagan

Jag skrev *Valsen om arbetets slut* för snart två år sedan. Det var en reaktion på idéer som, i en tid av stora förändringar, försöker utnyttja vår naturliga rädsla för att underblåsa samma typ av antiliberala stämningar som en gång dränkte Europa i ett hav av blod och tårar. Debatten om globaliseringens och den tekniska utvecklingens följder har inte mojnats sedan dess. Tvärtom sällar sig nya domedagsprofeter ständigt till de gamla och sjunger samma reaktionära melodi men i allt färre variationer: marknadsekonomin är fördärvande, USA är helvetet på jorden, kapitalismen är ond, friheten är farlig, främlingar är störande, tredje världens fattiga arbetare är ett hot. Och samma medicin ordineras gång på gång: fler politiska ingrepp, mer planekonomi, ökad kontroll, starkare nationsgränser, öppen eller förtäckt protektionism. Med i grunden samma budskap firar nationalpopulister på höger- och vänsterkanten tyvärr nya triumfer i Europa: vi måste försvara oss mot omvärlden,

mot kapitalströmmar eller flyktingströmmar, vi måste skydda oss mot EU, EMU, WTO, ECB, NATO, Coca-Cola, kurdiska flyktingar, importerade varor, eventuell massinvandring från Östeuropa eller norra Afrika o s v.

Detta nationalpopulistiska sammelsurium – som lever på att frammana och exploatera våra mest aggressiva och destruktiva instinkter – utgör ett verkligt hot mot en framtid präglad av öppenhet, frihet, välstånd och optimism. Vi lever i en tid av global närhet, växande frihet samt enorma tekniska och materiella framsteg som lovar gott om framtiden. Möjligheterna är i dag större än någonsin. Det är nu vi kan börja skörda frihetens frukter på global skala. Den ekonomiska friheten, som vi kallar marknadsekonomi, i kombination med starka civila och politiska friheter är välståndets källa och enda garant, detta borde vi sedan länge ha lärt av historien: inget ofritt samhälle har undsluppit fattigdom. Därför är det viktigt att avslöja frihetens fiender, oavsett om de bär bruna, svarta, röda eller gröna skjortor.

I Sverige har domedagens profeter myntat nya uttryck som ”kasinoekonomi” och ”hyperkapitalism” i syfte att svartmåla det globala utvecklingsgenombrott som vi har upplevt under det senaste kvartssekklet. En sammanfattning av nästan alla de valser om arbetets slut som jag kritiserar i denna skrift publicerades på svenska 1998 i form av Ulrich Becks *Vad innebär globalisering?* Där berättas om en ny och hotande kapitalism, en ”kapitalism utan arbete” (sid 83–90):

”Kapitalismen avskaffar arbetet. Arbetslösheten är inte längre ett marginellt fenomen utan kan potentiellt drabba alla – och demokratin som livsform ... Vi rusar mot en kapitalism utan arbete, och det i alla postindustriella samhällen.”

Och för att göra ett så groteskt påstående troligt måste USA, med sin enorma förmåga att skapa nya jobb, demoniseras på sedvanligt manér:

”Det handlar sedan lång tid tillbaka inte längre om att omfördela arbetet utan om att *omfördela arbetslöshet* ... Detta gäller just för de så kallade sysselsättningsparadisen USA och Storbritannien, där de som befinner sig i en gråzon mellan arbete och icke-arbete och ofta får nöja sig med svältlöner sedan lång tid tillbaka utgör en majoritet.”

Och allt detta påstås inträffa på grund av ”den globala kapitalismens nya produktivitetsslag under informationstidsåldern”, bestående i att ”allt färre välutbildade, globalt utbytbara människor kan producera allt mer varor och tjänster. Ekonomisk tillväxt leder alltså inte till att arbetslösheten försvinner, utan förutsätter tvärtom att arbetstillfällena försvinner – *jobless growth*” (sid 85–89).

Arbetet tar slut... I informationsåldern är det bara arbetslösheten som växer... En majoritet av USA:s arbetare lever på svältlöner... Globaliseringen ”brasilianiserar” världen. Det verkar inte finnas några gränser för osakligheten hos dem som ogillar marknadsekonomins världsomspännande utvecklingsgenombrott! Men det är inte bara den här typen av ”verklighetsbeskrivningar” som på sistone har publicerats på svenska. Första bandet av Manuel Castells megaverk om informationens tidsålder – *The Rise of the Network Society (Informationsåldern på svenska)* – gavs ut 1996. I detta omtalade verk – vars författare ingen kan misstänka för nyliberala sympatier – kan följande läsas om

den litteratur som påstår att arbetet håller på att ta slut:

”Det är minst sagt förvånande att ta del av det erkännande som medierna ger sådana böcker som Rifkins (1995) som förkunnar ’arbetets slut’, en bok som gavs ut i ett land – USA – där över åtta miljoner nya jobb skapades mellan 1993 och 1996. Arbetets kvalitet och hur högt betalda de var, är en annan sak (fast utbildningsnivån i den gruppen var högre än i den totala arbetskraften). Arbete och anställning håller på att förändras, vilket den här boken försöker visa. Men antalet betalda arbeten i världen är, trots den västeuropeiska krassligheten som beror på institutionella faktorer, fler än de någonsin varit i historisk tid, och antalet ökar. Antalet vuxna som ingår i arbetskraften ökar överallt, på grund av det hittills oöverträffade antalet kvinnor som kommer ut på arbetsmarknaden. Den som blundar för dessa elementära fakta vet inte vad han talar om” (sid 259–260).

På de sidor som följer kommer läsaren att bekanta sig med aktualiserade siffror och analyser som visar att Castells hårda dom mot dem som sprider valserna om arbetets slut inte är mer än rättvis. Att avslöja dessa valser och dess konsekvenser är ett nödvändigt upplysningsarbete, lika nödvändigt i dessa det nya millenniets första dagar som det var för två år sedan.

Lund på 2000-talets första dag

Mauricio Rojas

Inledning

DET ÄR EN märklig epok vi lever i. Lagom till millennieskiftet sänker sig en undergångsstämning över delar av det utvecklade Europa, samtidigt som världen går igenom en makalös period av dynamik och tillväxt. Aldrig har mänsklighetens kreativa krafter varit så stora som i dag. Aldrig har det skapats så mycket jobb som under det senaste kvartsseklet. Aldrig har så många människor förbättrat sin levnadsstandard så radikalt på så kort tid som under de senaste två decennierna. Men i stället för att fira den senaste tidens globala utvecklingsgenombrott och se möjligheterna, dras vi till allehanda domedagsprofeter. I stället för att ta itu med vår massarbetslöshet och våra tilltagande svårigheter att vara med på det globala utvecklingstorget vill vi gärna tolka dessa problem som säkra bevis på att världens undergång är nära förestående. Det är som om vi fortfarande tror att världens historia bara är en fotnot i Europas, att våra problem är allas problem, att världen måste gå under bara för att

vi inte kan handskas med den så som vi brukade göra.

Sedan 1970-talet har den ena undergångsprofetian uttalats efter den andra. Råvarubrist, fördärvande klimatförändringar, en ohanterlig befolkningsexplosion och global hungersnöd är några exempel på de hot som utan minsta tvekan skulle störta världen i avgrunden. Numera är det två teman som allt mer dominerar domedagsprofeternas avgrundsbeskrivning: globaliseringen och arbetets slut. Ofta binds de ihop till en enda stor hotbild där IT-teknologin och lågt avlönade asiater tar våra jobb, där en alltför fri marknadsekonomi, hänsynslösa transnationella bolag och fattiga arbetare i tredje världen hotar vårt välstånd, vår demokrati och vår nationella överlevnad. På detta sätt, påstås det, håller den en gång rika världen på att omvandlas till en ny tredje värld, en del av det som Hans-Peter Martin och Harald Schumann beskriver i *Globaliseringsfällan* som "en lumpplanet som inte är rik på annat än megastäder med megaslum där miljarderna människor lever i misär" (Martin & Schumann 1997, sid 36).

De politiska slutsatserna av denna apokalyptiska syn är inte svåra att förutse. Boven i domedagsprofeternas drama heter allt som oftast marknadsekonomi och lösningen på våra problem är att upphäva grundmekanismerna i en sådan ekonomi. Att måla upp ett överhängande undergångsscenario har i detta sammanhang ett bestämt syfte: att övertyga de förskräckta läsa om att världen bara kan räddas genom inrättandet av ett helt nytt samhällssystem, ett nytt sätt att organisera det sociala livet, producera och inte minst fördela produktionens resultat. Det är vad Göran Rosenberg säger i en uppmärksamrad artikel om lönearbetets slut kallad "I vårt lönearbetes svett?":

”Den uppgift vi då står inför är inte bara att producera mera och effektivare, utan också att hitta nya mekanismer för att fördela produktionsresultatet och upprätthålla den sociala väven i samhället ... vi vet att den existerande lönearbetsordningen visar en allt sämre förmåga att på rimliga villkor koppla samman existerande människor med existerande arbetsuppgifter, att den inte klarar att anständigt omfördela produktionens stigande vinster från ett krympande centrum till en växande periferi, att den inte förmår ge plats och mening åt miljontals människor, att den inte tillhandahåller en trovärdig vision av ett socialt fungerande samhälle” (Rosenberg 1997/98, sid 41–42).

Den senaste stora bästsäljaren i en snabbt växande litteratur om arbetets slut och globaliseringseländet är Viviane Forrester *L'horreur économique* (på svenska *Den ekonomiska terrorn*, Norstedts), en av de mest osakliga och manipulativa böcker som jag någonsin har läst. Bokens enorma framgång är emellertid inte svår att förstå. Dess styrka ligger i en förbluffande förmåga att hänsynslöst utnyttja den rädsla och den frustration som vår europeiska massarbetslöshet alstrar för att måla upp ett skräckscenario som ingen annan undergångsprofet har kommit i närheten av. Vad Forrester säger är inte bara att arbetet har tagit slut. Hon nöjer sig inte heller med att påstå att ”den allt snabbare ökningen av arbetslösheten i de utvecklade länderna tenderar att omärkligt föra dessa länder till den fattigdom som finns i tredje världen” (sid 149). Hon insinuerar och påstår mycket mer, nämligen att vi är eller kan vara på väg mot ett samhälle där de överflödiga massorna mycket väl kan komma att fysiskt förintas:

”Aldrig har den stora massan av människor varit så hotad till sin överlevnad ... För första gången är större delen av mänskligheten inte materiellt nödvändig längre ... Under historiens gång har människors villkor ofta blivit värre åtgångna än i våra dagar, men det skedde i samhällen som, för att överleva, hade behov av levande människor. Till och med stora mängder av levande och underordnade människor. Det är inte längre fallet” (sid 193).

Det var bekantskapen med denna bok och inte minst nyheterna om dess makalösa framgångar som gjorde att jag bestämde mig för att ägna någon tid åt att granska de påståenden som är grundläggande i denna genre. Det kändes som en plikt, inte bara för att det handlar om en serie uppenbara valser som har spritt sig alldeles för mycket utan främst för att det handlar om farliga valser, valser som skapar en grogrund för allt mer spända relationer mellan olika befolkningsgrupper inom våra samhällen, och som dessutom kan komma att förpesta det internationella umgänget.

I denna skrift går jag igenom de fyra viktigaste valserna i litteraturen om arbetets slut. Jag sammanfattar respektive vals, ger några exempel på hur den presenteras i olika texter, och granskar sedan dess sakinnehåll med hjälp av ett relativt enkelt statistiskt material som för det mesta är lätt tillgängligt. I slutet av texten ger jag några förklaringar till valsspridningen och diskuterar kort vilka de är som drabbas av valserna om arbetets slut.

Vals nummer I: Arbetets slut

Valsen

Ett världshistoriskt epokskifte har inträffat. För första gången i mänsklighetens historia leder utvecklingen till allt färre jobb. På sikt kommer majoriteten av världens befolkning att stå utanför arbetsmarknaden i en värld utan arbete. Därför försvinner miljoner gamla jobb och väldigt få nya skapas. Därför fördärvas miljontals människoliv och samhällslivet förfaller i global skala inom ramen för ett system, marknadsekonomin, grundat på ett allt mer sällsynt lönearbete.

Så kan första valsen, grundvalsens, om arbetets slut sammanfattas. Låt mig ge tre karakteristiska exempel på hur denna vals har formulerats i olika sammanhang.

Valsen i anglosaxisk tappning:

”Ända från början har civilisationen till stor del byggt på begreppet arbete ... Nu håller människans arbete, för första gången, på att systematiskt utmönstras ur produktionsproces-

sen ... Som en dödlig farsot, som obevekligt sprider sin smitta på marknaden, sprider sig denna främmande och till synes oförklarliga nya ekonomiska sjukdom och ödelägger liv och kastar omkull hela samhällen där den drar fram.”

JEREMY RIFKIN, THE END OF WORK

Valsen i germansk tappning:

”Ett epokskifte av globala dimensioner har brutit in då inte framsteg och välstånd utan förfall, ekonomisk tillbakagång och kulturell degenerering uppenbarligen bestämmer vardagen för flertalet människor i världen ... Utflyttningar, rationaliseringar, nedskärningar och permitteringar – high tech-ekonomin knapar bort arbetstillfällena för välfärdssamhället och entledigar konsumenterna. En ekonomisk och social jordbävning av hittills aldrig skådad omfattning står för dörren ... Ett slut på bortfallet av arbetstillfällena finns inte inom synhåll ... 20:80-samhället rycker närmare.”

HANS-PETER MARTIN & HARALD SCHUMANN, GLOBALISERINGSFÄLLAN

Valsen i fransk tappning:

”Vi lever mitt i ett mästerligt bedrägeri, i en svunnen värld som man försöker hålla liv i med konstlade politiska åtgärder ... miljontals liv skövlas, människoöden tillintetgörs av denna anakronism. Det utbredda bedrägeriet framtvingar bevarandet av system som hör till ett förlegat samhälle, för att en ny sorts framväxande civilisation, där endast en mycket begränsad bråkdel av jordens befolkning kommer att hitta nyttiga funktioner, ska kunna etablera sig obemärkt. Arbetets utdöende framställs som en enkel parentes när det i själva verket handlar om att för första gången i historien massan av mänskliga varel-

ser blir mindre och mindre nödvändig för det lilla antal som sköter ekonomin och innehar makten.”

VIVIANE FORRESTER, L'HORREUR ÉCONOMIQUE

Siffror om vals nummer 1

Låt mig börja med en enkel presentation av den faktiska sysselsättningsutvecklingen i en rad industriländer mellan 1975 och 1998.

Tabell 1: Sysselsättning i olika industriländer 1975 och 1998.

I tusental (1, 2 och 3) och i procent (4).

	1 1975	2 1998	3 Förändring	4 Förändring i %
Kanada	9 284	14 326	5 042	54,3
USA	85 864	131 463	45 599	53,1
Australien	5 866	8 597	2 731	46,6
Japan	51 530	64 440	12 910	25,1
Storbritannien	24 560	26 930	2 370	9,6
Frankrike	20 860	22 290	1 430	6,9
Tyskland*	25 540	27 170	1 610	6,3
Italien	19 400	20 170	770	4,0
Sverige	4 056	4 034	-22	-0,5

* Inkluderar inte f d Östtyskland.

Källa: *Comparative Civilian Labor Force Statistics, 1959–1998*, U.S. Department of Labor, 1999.

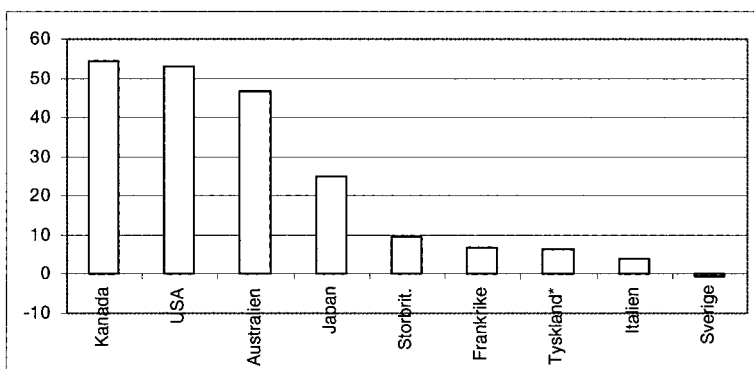
Table 2. *Civilian Employment* – Approximating U.S. concepts.

Tabell 1 visar tydligt att en hel del utvecklade länder har haft utomordentligt god förmåga att skapa många nya nettojobb medan andra, de flesta EU-länder och inte minst Sverige, misslyckats kapitalt i detta avseende. Sysselsättningen ökade i Kanada, USA, Australien och Japan med sammanlagt 66 miljoner jobb mellan 1975 och 1998, en uppseendeväckande hög

siffror med tanke på att, enligt vals nummer ett, arbetet håller på att ta slut. Att vi i Sverige ligger på minussidan är givetvis beklagligt men, som vi lätt kan inse, detta tillstånd har ingenting att göra med att arbetet generellt sett skulle vara på väg att ta slut.

Skillnaden mellan olika industriländers förmåga att skapa sysselsättning kan enkelt åskådliggöras med hjälp av diagram 1, baserat på tabell 1, kolumn 4.

Diagram 1: Sysselsättningsförändringar i olika industriländer 1975–1998 (%).



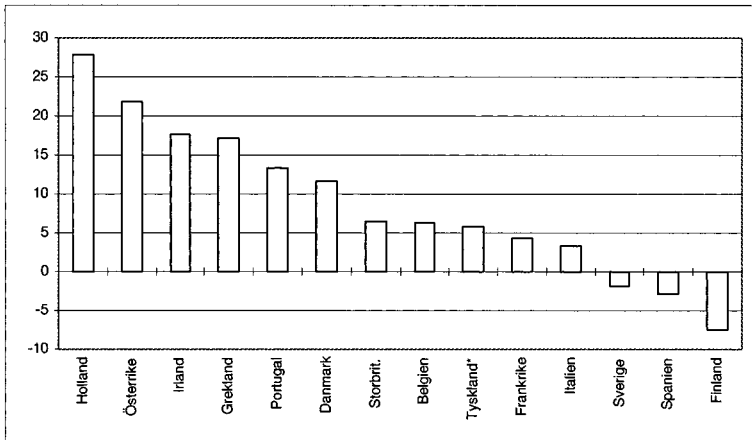
* Inkluderar inte f.d. Östtyskland.

Källa: Samma som för tabell 1.

Med hjälp av detta diagram kan vi konstatera att också ett flertal EU-länder redovisar en viss sysselsättningsökning under perioden i fråga. Påståendet om arbetets slut stämmer inte ens generellt i EU:s fall, men ökningen döljer mycket olika situationer inom unionen. Några av unionens länder – exempelvis Holland, Österrike och Irland – visar en betydande förmåga att skapa nya jobb som står i skarp kontrast mot de länder som

verkligen uppvisar en så kallad *jobless growth*, nämligen Sverige, Spanien och Finland. Dessa variationer visas, för perioden 1975–1995, i följande diagram.

Diagram 2: Sysselsättningsförändringar inom EU 1975–1995 (%).



* Inkluderar inte f d Östtyskland.

Källa: *Employment in Europe 1996*, European Commission.

Ännu märkligare blir påståendet om arbetets slut om man vidgar perspektivet och blickar ut över den globala utvecklingen de senaste tjugo åren. Det som då konstateras är en uppseendeväckande stor sysselsättningsexpansion som – trots en viss ökning av arbetslösheten i en hel del utvecklingsländer – har lyckats absorbera den mest dramatiska ökningen av den arbetsföra befolkningen som någonsin inträffat i världshistorien. Mellan 1980 och 1997 ökade världens arbetskraft med knappt 800 miljoner individer! (World Bank 1999) Det är de snabbt växande ekonomierna i Ost- och Sydostasien som står för de mest spektakulära framgångarna i detta avseende. Kinas arbetskraft

ökade mellan 1980 och 1994 med ca 12 miljoner personer varje år. Men i Kina skapades också ca 15 miljoner nya nettojobb årligen vid mitten av 1990-talet! Denna utveckling har gjort det möjligt inte bara att sysselsätta en snabbt växande arbetskraft, utan också att bereda jobb åt de allt fler kineser som flyttar från jordbruk till andra näringar. Antalet sysselsatta i det kinesiska jordbruket minskade vid 1990-talets mitt med ungefär 5 miljoner per år (World Bank 1996 och Europa Publications 1998). Samma positiva utveckling präglade fram till 1997 nästan alla andra länder i denna expansiva region. Så sammanfattar ILO (International Labour Organization) situationen:

”I de hastigt växande ekonomierna i östra och sydöstra Asien ... har ökningen av arbetstillfällen varit mycket stor; med undantag för Indonesien har den överstigit arbetskraftens ökning. Detta har lett till sjunkande arbetslöshet och högt tryck på arbetsmarknaden, såväl som snabbt ökande reallöner, vilket varit möjligt tack vare den mycket snabba tillväxten av produktiviteten på arbete. Således har det, inte heller i de utvecklingsekonomier som snabbt industrialiseras funnits några synliga problem med *jobless growth*” (ILO 1996, sid 21).

Det är knappast troligt att något annat ekonomiskt system än den expansiva marknadsekonomin på global nivå, som har tagit form under de senaste decennierna, hade kunnat absorbera ens en bråkdel av de människor som denna ekonomi har gjort. Om någonting, så borde vi beklaga att globaliseringen inte blivit ännu mer intensiv, att inte fler länder dragits in i den typ av dynamisk utveckling som har präglat stora delar av Asien. Det

är just de asiatiska länder som är djupt involverade i den globala expansionsprocessen som, trots den senaste tidens motgångar, bäst har klarat att ge en snabbt växande befolkning både sysselsättning och en väsentligt förbättrad levnadsstandard. I det perspektivet är det hos oss pågående korståget mot globaliseringen ett föga upplyftande spektakel. Det är inte för mycket globalisering som är världens problem, utan för lite och under institutionella former som fortfarande är föga utvecklade.

Men inte bara det. Det talas mycket om industrisamhällets tillbakagång och en snabbt minskande sysselsättning inom industrisektorn. På global nivå är också detta påstående en uppenbar vals. Det världen har upplevt är i stället en makalös expansion av industrialiseringsprocessen med dramatiska sysselsättningsföljder. Industrissysselsättningens andel av världens totala sysselsättning har varit mycket stabil under hela 1980- och 1990-talen (22 procent för männen och 15 procent för kvinnorna; World Bank 1999). Detta betyder att världens industriella arbetskraft faktiskt har vuxit från 390 till 540 miljoner människor på mindre än tjugo år! Således stämmer det inte alls att allt färre industriarbetare producerar allt fler industriprodukter. Sanningen är att allt fler människor producerar allt fler industrivaror.

Denna sysselsättningsexpansion är en viktig grund till den enorma välständsökning som en betydande andel av världens befolkning – trots en mycket snabb befolkningstillväxt – har upplevt under de senaste tre decennierna. Denna förbättring av levnadsstandarderna sammanfattas på följande sätt i *World Bank Atlas 1999*:

”Levnadsstandarderna har ökat för människor i hela världen under de senaste 25 åren. Barnadödligheten har halverats – från

107 per tusen levande födda 1970 till 56 1997. Medellivslängden har ökat från 55 till 67 år. Generellt sett är världens folk i dag friskare, mer välnärda och bättre utbildade” (World Bank 1999a, sid 16).

Denna utveckling kan illustreras mer i detalj med hjälp av tabell 2, som visar först den årliga tillväxten i inkomst per capita i olika asiatiska länder, och sedan denna tillväxt i en köpkraftsbaserad jämförelse med USA. Viktigt att komma ihåg är att i de åtta länder som redovisar en förbättring i förhållande till USA växte befolkningen betydligt snabbare än i USA. Det är också intressant att komma ihåg att dessa åtta länder står för drygt 40 procent av jordens befolkning.

Tabell 2: Inkomst per capita i olika asiatiska länder 1965 och 1995.

Årlig tillväxt i procent (1), köpkraftsbaserad jämförelse med USA (2 och 3; USA = 100) och förändringen i den köpkraftsbaserade jämförelsen mellan 1965 och 1995 (4, 1965 = 1).

	1 Årlig tillväxt	2 1965	3 1995	4 1995
Sydkorea	7,20	9,00	48,80	5,42
Taiwan	6,20	14,20	56,20	3,96
Kina	5,60	3,20	10,80	3,38
Thailand	4,80	9,70	25,60	2,67
Malaysia	4,80	14,30	36,80	2,57
Indonesien	4,70	5,20	13,10	2,52
Sri Lanka	2,30	10,10	12,60	1,25
Indien	2,20	6,50	7,80	1,20
Pakistan	1,60	7,70	7,70	1,00
Bangladesh	1,60	9,90	8,50	0,86

Källa: *Emerging Asia*, Asian Development Bank 1997.

Samma utveckling har lett till en kolossal förbättring av levnadsvillkoren i dessa länder. Denna förbättring fångas enkelt in i tabell 3 genom jämförelsen mellan de två mest grundläggande välståndsindikatorerna – barnadödligheten och den förväntade livslängden – under 1960- och 1990-talen.

Tabell 3: Barnadödlighet (1965/97) och förväntad livslängd (1960/97) i olika asiatiska länder. I promille (1 och 2) och år (3 och 4).

	1 Barnadödlighet 1965	2 Barnadödlighet 1997	3 Livslängd 1960	4 Livslängd 1997
Sydkorea	62	9	54	72
Kina	90	32	47	70
Thailand	88	33	52	69
Malaysia	55	11	54	72
Indonesien	128	47	41	65
Sri Lanka	63	14	62	73
Indien	150	71	44	63
Pakistan	149	95	43	62
Bangladesh	144	75	40	58

Källor: Emerging Asia, Asian Development Bank 1997, World Bank Atlas 1999, World Bank 1999a.

Dessa siffror, liksom många andra som kunde redovisas i detta sammanhang, visar att tillståndet på vår "lumpplanet" är mycket bättre än sitt rykte. Därmed inte sagt att det skulle finnas någon anledning att nöja sig med det som hittills har åstadkommit. Vad de senaste trettio årens makalösa framgångar visar är att det finns en enorm potential i vår nya globala ekonomi, att det finns ett alternativ till fattigdom och underutveckling, att det gäller att omvandla allt fler länder till dynamiska delar av denna expansiva ekonomi. Detta är den stora utmaning som borde uppta all vår energi och kreativitet om vi

verkligen bryr oss om dem som hittills inte har kunnat få del av
det välstånd som vi numera tar för givet.

Vals nummer 2: Den nya tekniken tar våra jobb

Valsen

Orsaken till jobbproblemet ligger i den teknologiska omvandling som började på 1970-talet. Det är de nya teknologierna – IT-revolutionen – som gör att den ekonomiska tillväxten inte skapar fler jobb än dem som går förlorade på grund av denna tillväxt. Vi har gått in i en epok präglad av "jobless growth", en epok väsensskild från industrisamhällets och fullsysselsättningens guldålder på 1960-talet.

Denna vals utgör den "teoretiska" grunden för vals nummer ett. Det handlar om en riktig klassiker, en vals som har frodats vid alla stora teknologiska genombrott som omvälvtt marknads-ekonomi. Låt mig ge några exempel på hur denna klassiska vals har formulerats på sistone.

Valsen i anglosaxisk tappning:

"Den globala arbetslösheten har nu stigit till den högsta nivån

sedan världsdepressionen på 1930-talet ... Informationsåldern har börjat. Under de år som följer kommer en ny och mer sofistikerad produktionsteknik att föra oss allt närmare en värld nästan utan arbetare. I jordbruket, tillverkningsindustrin och servicesektorn håller maskiner snabbt på att ersätta mänskligt arbete och förebådar en ekonomi där produktionen är i det närmaste automatiserad vid mitten av tvåtusentalet.”

JEREMY RIFKIN, THE END OF WORK

Valsen i svensk tappning:

”Ökad ekonomisk tillväxt inom ramen för nuvarande teknisk-ekonomiska dynamik ger sannolikt inte fler lönejobb utan färre, särskilt om man utgår från att den ekonomiska tillväxten är resultatet av investeringar i tillämplig spjutspetsteknologi och ökad produktivitet. Den är en tillväxt som på nuvarande västerländska nivåer (ett par procent per år) huvudsakligen konsumerar arbetstillfällena, inte producerar dem.”

GÖRAN ROSENBERG, I VÅRT LÖNEARBETES SVETT?

Valsen i fransk tappning:

”Cybernetiken, som politikerna struntade i, gjorde således sitt intåg i ekonomin utan större uppmärksamhet, utan vare sig eftertanke eller strategiska baktankar ... Den har visat sig vara en faktor av omätlig betydelse, helt avgörande och ansvarig för en världsomfattande revolution. Dess konsekvenser ... borde alltså ha varit desto nyttigare, ja nästan mirakulösa. Men den har fått katastrofala följder. I stället för att bereda väg för en förkortning eller t o m för ett välkommet, allmänt önskat, slut på tvånget att arbeta, håller den på att minska och snart avskaffa efterfrågan på arbetet, utan att vare sig plikten att arbeta eller

kedjan av relationer, som arbetet anses vara den bästa länken för, i samma grad tunnats ut eller ens modifierats.”

VIVIANE FORRESTER, L'HORREUR ÉCONOMIQUE

Siffror om vals nummer 2

Om vals nummer två hade det minsta med verkligheten att göra borde USA och Japan, de två länder som helt har dominerat IT-utvecklingen sedan 1970-talet, vara särskilt drabbade av jobbproblemet. Så är inte fallet, tvärtom. Som vi såg i tabell 1 har tiotals miljoner nya nettojobb skapats i dessa länder sedan dataålderns genombrott. De uppvisar dessutom mycket låga arbetslöshetssiffror, inte minst i jämförelse med de flesta västeuropeiska länder. 1998 var arbetslösheten 4,1 procent i Japan och 4,5 i USA, att jämföras med 10,2 för euroländerna.

Näväl, valsens försvarare skulle kanske, som en sista utväg, säga att även om det skapas många jobb är dessa färre nu än före IT-teknologins genombrott. Det stämmer inte heller. Som tabell 4 (kolumn 1 och 2) visar skapades i både Japan och USA fler jobb mellan 1975 och 1995 än under de tjugo föregående åren. Detta är verkligen anmärkningsvärt om man dessutom tar hänsyn till att BNP-tillväxten avmattades betydligt i dessa länder under perioden 1975–1995 i jämförelse med perioden 1955–1975. Detta betyder helt enkelt att tillväxtens sysselsättningsskapande effekt ökade på ett markant sätt under IT-perioden, alltså raka motsatsen till vad vals nummer två vill göra gällande.

I tabell 4 (kolumn 3 och 4) redovisas också den procentuella sysselsättningsökningen under båda perioderna. Som vi kan se accelererar också denna ökning i USA under perioden 1975–1995. I Japan är tendensen den motsatta, men utan att

påverka den grundläggande slutsatsen om den ekonomiska tillväxtens ökade förmåga att skapa jobb i både Japan och USA under IT-perioden.

Tabell 4: Sysselsättningsökning i USA och Japan 1955–1975 och 1975–1995.
I tusental (1 och 2) och ökning i procent under respektive period (3 och 4).

	1 1955–75	2 1975–95	3 1955–75	4 1975–95
USA	23 600	39 100	37,94	45,57
Japan	11 330	12 340	27,70	23,63

Källor: Statistical Abstract of the United States 1996, Bureau of the Census, Japan Statistical Yearbook 1998, Statistics Bureau, One Hundred Years of Economic Statistics, The Economist 1990.

Det som är märkligt med allt detta är att de siffror som här redovisas finns tillgängliga för var och en som verkligen vill se hur det ligger till. Men det förefaller som om valserna om arbetets slut har börjat att leva ett liv bortom all saklig prövning. De har blivit myter, och dessa har sällan någonting med statistik eller logik att göra.

Om vi nu gräver lite djupare i det statistiska materialet kan vi närmare analysera kontrasten mellan den ”fordistiska perioden” fram till 1973 och den ”postfordistiska perioden” efter 1980 vad gäller relationen mellan tillväxt och sysselsättning. En sådan analys presenteras i en mycket grundlig uppsats skriven av Samanta Padalino och Marco Vivarelli med titeln ”The employment intensity of economic growth in the G-7 countries” (1997). Tabell 5 sammanfattar författarnas främsta forskningsresultat i denna fråga.

Tabell 5: Årlig förändring i procent vad gäller befolkning (1/8), BNP (2/9), antalet sysselsatta (3/10), sammanlagd arbetad tid (4/11) och förvärvsarbetande befolkning (5/12) samt tillväxtens sysselsättnings-effekt (E) i termer av antalet sysselsatta (6/13) och sammanlagd arbetad tid (7/14).

A. Perioden 1960–1973							
	1 Befolk- ning	2 BNP	3 Syssel- satta	4 Arbetad tid	5 Förv bef	6 E/S	7 E/A
USA	1,23	3,96	2,00	1,65	0,76	0,45	0,36
Japan	1,07	9,68	1,28	0,44	0,21	0,08	0,03
Tyskland	0,84	4,38	0,30	-0,78	-0,54	0,05	-0,13
Frankrike	1,02	5,41	0,67	0,31	-0,35	0,09	0,04

B. Perioden 1980–1994							
	8 Befolk- ning	9 BNP	10 Syssel- satta	11 Arbetad tid	12 Förv bef	13 E/S	14 E/A
USA	0,98	2,32	1,48	1,28	0,38	0,58	0,52
Japan	0,52	3,95	1,10	0,48	0,72	0,28	0,15
Tyskland	0,52	1,94	0,48	0,00	0,29	0,25	-0,02
Frankrike	0,52	1,89	0,05	-0,31	-0,33	0,02	-0,15

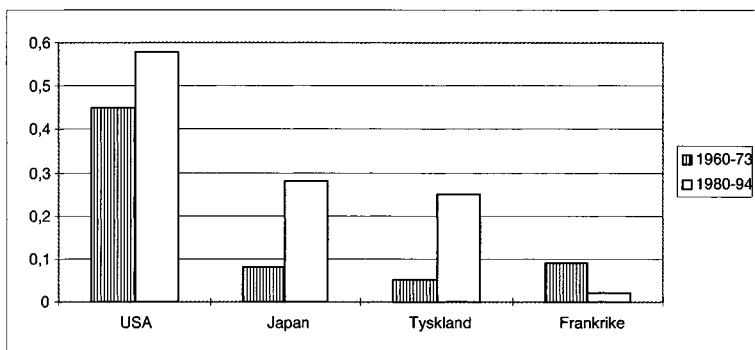
Källa: Padalino & Vivarelli (1997).

De mest avgörande resultaten i denna omfattande tabell är de som redovisas i kolumnerna 6 och 7 samt 13 och 14. Där visas det som kan kallas tillväxtens sysselsättningseffekt eller -elasticitet, det vill säga effekten av en procent ökning av BNP för sysselsättningsutvecklingen (som likt kolumnerna 6 och 13 kan mätas i termer av sysselsatta eller, om man vill vara mer exakt, i termer av sammanlagd arbetad tid som i kolumnerna 7 och 14). Konkret betyder detta, i till exempel USA:s fall mellan 1960 och 1973, att en procent i BNP-tillväxt gav en ökning i

antalet sysselsatta motsvarande 0,45 procent. I termer av sammanlagd arbetad tid var ökningen 0,35 procent. Detta betyder att en fördubbling av den amerikanska BNP skulle generera en ökning av antalet sysselsatta på 45 procent, och av sammanlagd arbetad tid på 35 procent.

För att göra resultaten av denna tabell så tillgängliga som möjligt jämförs i diagramform tillväxtens sysselsättningseffekt under båda perioderna i fråga i termer av antalet sysselsatta (diagram 3, baserat på kol 6 och 13) och i termer av sammanlagd arbetad tid (diagram 4, baserat på kol 7 och 14).

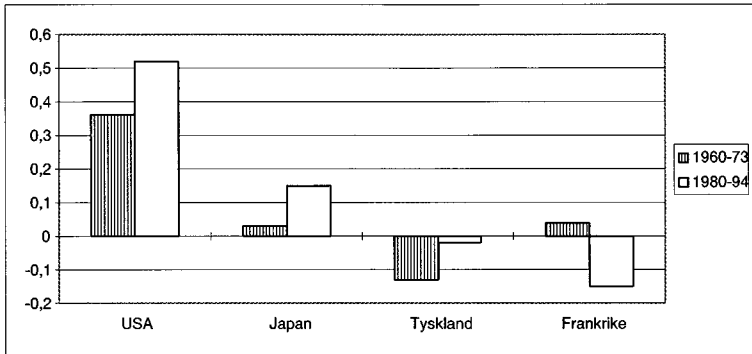
Diagram 3: Tillväxtens sysselsättningseffekt i termer av sysselsatta 1960–1973 och 1980–1994 (%).



Källa: Padalino & Vivarelli (1997).

Som vi kan se illustrerar dessa diagram mycket olika verkligheter. USA och Japan visar en positiv sysselsättningseffekt – oavsett hur vi mäter den – under båda perioderna. Men i rak motsats till vals nummer två blir den mycket starkare under perioden 1980–1994. Tyskland visar för sin del en negativ sysselsättningsutveckling under båda perioderna i termer av sam-

Diagram 4: Tillväxtens sysselsättningseffekt i termer av sammanlagd arbetad tid 1960–1973 och 1980–1994 (%).



Källa: Padalino & Vivarelli (1997).

manlagd arbetad tid, men den är ändå mindre negativ under den postfordistiska perioden. Detta kan förefalla mycket märkligt. Tyskland redovisar en starkt negativ sysselsättningsutveckling under en period – 1960–1973 – som vi gärna associerar med motsatsen, och som präglades av full sysselsättning och snabb ekonomisk tillväxt. Lösningen på denna gåta finns i kolumnerna 4 och 5 i tabell 5. Tyskarna arbetade helt enkelt mindre i timmar räknade per år och dessutom deltog färre tyskar i arbetskraften under denna mytomspunna period. Därför kunde den fulla sysselsättningen upprätthållas trots minskande sammanlagd arbetad tid. Det var med andra ord en allt mer tom full sysselsättning som i längden kostade för mycket. Frankrike i sin tur rör sig i fel riktning oavsett hur vi mäter. I termer av sammanlagd arbetad tid – diagram 4 – går Frankrike från en svag positiv effekt 1960–1973 till en starkt negativ utveckling 1980–1994, alltså en ordentlig *jobless growth* som kan jämföras med Tysklands nästan lika starka *jobless growth* under perioden

1960–73. Inte att undra på att det är just i Frankrike som Viviane Forrester finner en så stor publik. Synd för Frankrike!

Att tillväxten generellt skapar fler jobb i dag än under fordismens guldålder på 1960-talet är en slutsats som också ILO efter omfattande studier har kunnat dra. I inledningen till ILO-studien *World Employment 1996/97* kan följande viktiga rader läsas:

”Det andra som man oroar sig för när det gäller sysselsättningen i framtiden är att en snabb utveckling av arbetsbesparande teknisk förändring har blivit början på en tid av ekonomisk tillväxt utan förmåga att skapa nya jobb ... Men om man närmare beskådar de synliga bevisen ... finner man att dessa påstående har föga berättigande. En stor del av ’slut-på-jobben’-litteraturen vilar på ogrundade beräkningar gjorda i tider av dramatisk nedskärning i företaget, där man bortsett från nya, kompensande jobb i andra delar av ekonomin. Faktum är att det inte skett någon generell nedgång i den ekonomiska tillväxtens sysselsättningskapande förmåga trots stigande arbetslöshet. Arbetslösheten har orsakats av en nedgång i tillväxttalen snarare än av någon början till ekonomisk tillväxt utan jobbtillväxt” (ILO 1996, sid xv).

Denna slutsats utvecklas vidare i kapitel två av den citerade studien på detta sätt:

”Tvärtemot detta påstående (förekomsten av så kallad *jobless growth*, *MR*) visar fakta att tillväxtens förmåga att generera jobb i stället för att minska till och med har ökat” (sid 21).

Grundförklaringen till att tillväxten i nästan alla utvecklade länder visar en allt mer positiv sysselsättningseffekt är egentligen ganska enkel. Det handlar om det som brukar kallas övergången från industri- till tjänstesamhället. Som bekant uppvisar stora delar av tjänstesektorn en svagare utveckling av arbetsproduktiviteten än de varuproducerande näringarna. Detta gäller inte minst de ofta högkvalitativa personrelaterade och mycket arbetsintensiva tjänster som bildar stommen inom vård-, utbildnings- och omsorgssektorn. Och det är dessa tjänster som sysselsättningsmässigt har varit bland de mest expansiva sedan IT-revolutionens genombrott på 1970-talet.

Denna enkla förklaring ger oss all anledning att vara optimistiska om den framtida arbetsmarknadsutvecklingen. Om man ska sja någonting om framtiden så borde det vara att det inte kommer att råda någon brist på sysselsättningstillfällen. Tvärtom. Växande behov, till stor del relaterade till en allt äldre befolkning och överhuvudtaget till viljan att leva ett bättre liv, kommer med all sannolikhet att ge oss fler arbetstillfällen än vad vi egentligen kommer att kunna fylla. Arbetskraftsbrist i stället för massarbetslöshet, det är den långsiktiga prognos som både statistiken och logiken gör mest trovärdig i dag.

Vals nummer 3: Den amerikanska jobbmaskinen skapar huvudsakligen skräpjobb

Valsen

De nya jobb som trots allt skapas i de utvecklade ekonomierna är huvudsakligen lågkvalificerade och lågbetalda servicejobb. USA är typexempel på en ekonomi som skapar jobb genom en expansiv tjänstesektor som allt mer består av så kallade "working poor" som arbetar under odrägliga villkor. Detta är den "anglosaxiska lösningen" på jobbproblemet.

Vals nummer tre är en av de mest frekventa i vår massmedia. "Visst skapas det jobb i USA, men titta vilka jobb!" Så avfärdas ofta den ekonomi som skapat tiotals miljoner nya nettojobb medan vi inte förmått skapa ett enda. Enkelt och bestämt, som om vi ville övertyga oss själva om att det inte finns någon utväg ur vårt beklagliga tillstånd. Att mängder av nya jobb också har skapats i exempelvis Japan, Kanada, Australien, Holland och Österrike verkar inte bekymra oss särskilt mycket. Det räcker med att ytterligare demonisera ett redan demoniserat USA för att sätta stopp för alla besvärande tankar om att det går att göra

något åt vår massarbetslöshet.

Låt mig inleda med några tidstypiska sätt att formulera denna så viktiga vals om USA:s arbetsmarknad.

Valsen i svensk tappning:

”Halvvägs mot detta tillstånd (*skoputsarekonomin, MR*) finner man sådana ekonomier där privata tjänster är mycket lågt avlönade (som i USA). Där kan man iakttä en betydande sysselsättningspotential, men denna är starkt koncentrerad till lågt avlönade tjänster som oftast saknar avancemangs- eller utvecklingsmöjligheter.”

LARS INGELSTAM, EKONOMI FÖR EN NY TID

Valsen i fransk tappning:

”Vi har, dessutom, rätten att bestämma – det är på beställning! – om vi föredrar arbetslöshet i stället för extrem fattigdom eller extrem fattigdom i stället för arbetslöshet ... Det har vi förstått, det rör sig om valet mellan två modeller, den europeiska och den anglosaxiska.”

VIVIANE FORRESTER, L'HORREUR ÉCONOMIQUE

Valsen i germansk tappning:

”Det är sant att USA åter har ledartröjan. Men de amerikanska medborgarna får betala ett högt pris för det. Världens rikaste och mest produktiva land har nämligen omvandlats till världsekonomens största låglöneland ... Omvandlingen omfattade nästan hela arbetslivet. Mellan 1979 och 1995 förlorade 43 miljoner människor sitt arbete. De allra flesta av dem fann snabbt ett nytt. Men i två tredjedelar av fallen fick de finna sig i betydligt lägre inkomster och sämre arbetsvillkor.”

HANS-PETER MARTIN & HARALD SCHUMANN, GLOBALISERINGSFÄLLAN

Siffror om vals nummer 3

Valserna om den amerikanska ekonomin inleds ofta med berättelser som väl kan illustreras med inledningen till Göran Rosenbergs redan citerade artikel i *Moderna Tider*:

”Från tunnelbanestationen vid 190:e gatan i New York tar man lämpligen hissen till Fort Tryon Park där man har en grandios utsikt över Hudsonfloden och genom vilken man behagligt kan promenera till Metropolitanmuseets sevärd samlingar för medeltida konst, The Cloisters. Inte lika sevärd, men ändå intressant att skåda, är mannen i hissen. Han är i trettioårsåldern och sitter på en pall vid ett litet bord med en ihoptejpad radiobandspelare och en sönderbläddrad tidning. Hans uppgift är att trycka på knappen för upp när vi åker upp och knappen för ned när vi åker ned. Naturligtvis är hans indirekta uppgift också att vakta hissen mot ovälkomna eventualiteter, tåget hit passerar under några av New Yorks minst turistvänliga distrikt, men jag vågar nog påstå att han i huvudsak har ett jobb som inte finns i Sverige.”

Så byggs en eländig stämning upp, och läsaren får ett mycket bestämt intryck om läget i USA i allmänhet och dess arbetsmarknad i synnerhet. Detta intryck byggs sedan upp med berättelsen om de unga flickorna i varuhuset Bloomingdale, ”vars jobb är att duscha reklamparfym på förbipasserande”, och en referens till ”folk som packar dina kassar i snabbköpet, som packar in dem i bilen, som går ut med din hund” och så vidare. Helhetsintrycket blir ofrånkomligen att i USA skapas nästan bara ”skräpjobb”, jobb som inte leder någon vart, ovärdiga jobb som egentligen inte borde finnas.

Problemet med detta är att det är en djupt missvisande och vilseledande bild som skapas på detta sätt. Tabell 6 sammanfattar sysselsättningsutvecklingen i USA mellan 1983 och 1995, indelad i tre stora yrkeskategorier. Den första – ”högkvalificerad” – består av personer i ledande positioner eller yrken som nästan alltid förutsätter högskoleutbildning. Den andra kategorin – ”medelkvalificerad” – består av yrkesgrupper i mellanställning, med teknisk utbildning eller specialistkompetens. Till sist samlas i kategorin ”lågkvalificerad” resten av yrkesgrupperna. Gränsdragningen mellan kategorin ”högkvalificerad” och resten är enkel (motsvarar det som i amerikansk officiell statistik kallas ”managerial and professional speciality”), däremot inte mellan den andra och tredje kategorin. Därför har jag också kontrollerat inkomsläget för olika yrkesgrupper och satt en gräns mellan kategorin ”medelkvalificerad” och ”lågkvalificerad” som går vid 70 procent av medianinkomsten för alla heltidssysselsatta av respektive kön år 1995 (som tillägg kan påpekas att alla grupper som inkluderas i kategorin ”högkvalificerad” 1995 tjänade minst 130 procent av samma medianinkomst).

Som vi kan konstatera, tillhörde nästan hälften av alla nya nettojobb som skapades i USA mellan 1983 och 1995 de mest kvalificerade yrkesgrupperna. Alltså skapades nästan 12 miljoner högkvalificerade jobb på bara tolv år, jobb som simsalabim försvinner i den så vanliga valsen om USA:s ”eländiga” arbetsmarknad. Men dessa välutbildade amerikaner träffar man inte på gatan eller i hissen till Fort Tryon Park, åtminstone inte i deras professionella yrkesroll. Detta säger jag givetvis inte för att ursäkta den amerikanska fattigdomen eller förneka existensen av de lågkvalificerade jobb som på ett föraktfullt sätt bru-

Tabell 6: Sysselsättningsstruktur i USA 1983 och 1995, indelad i olika yrkeskategorier. Antal sysselsatta i tusental (1 och 3) och fördelning i procent (2 och 4) samt ökning i tusental (5) och andelen av nya nettojobb i procent (6).

	1 1983	2 1983	3 1995	4 1995	5 Ökning	6 % av nya jobb
Högekvalificerad*	23 492	23,40	35 318	28,28	11 726	48,73
Medelkvalificerad**	51 645	51,21	59 544	47,67	7 899	32,82
Lågekvalificerad***	25 597	25,39	30 038	24,05	4 441	18,45
Alla	100 834	100,00	124 900	100,00	24 066	100,00

* Managerial and professional speciality.

** Technicians and related support, sales supervisor, proprietors and representatives, protective services, administrative support, precision production, machine operators, assemblers and inspectors, craft and repair, transportation and material moving.

*** Handlers, equipment cleaners, helpers, laborers, sales workers, retail and sales related occupations, service workers (other than protective services), farming, forestry and fishing.

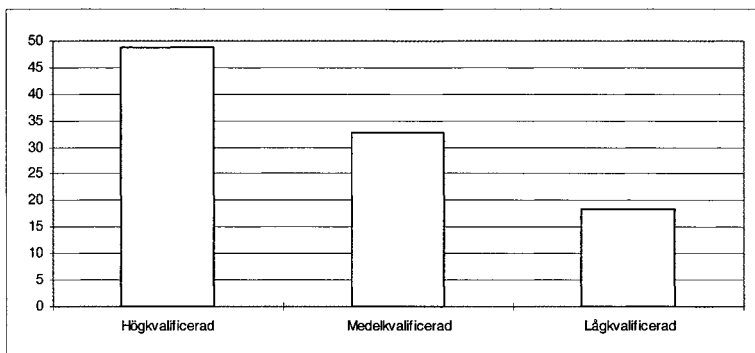
Källa: *Statistical Abstract of the United States 1996*, Bureau of the Census.

kar kallas skräpjobb, utan för att ge en rättvis helhetsbild av den amerikanska arbetsmarknadsutvecklingen.

Med hjälp av diagram 5 kan vi göra det ännu enklare att se hur de nya nettojobben har fördelats mellan olika yrkeskategorier.

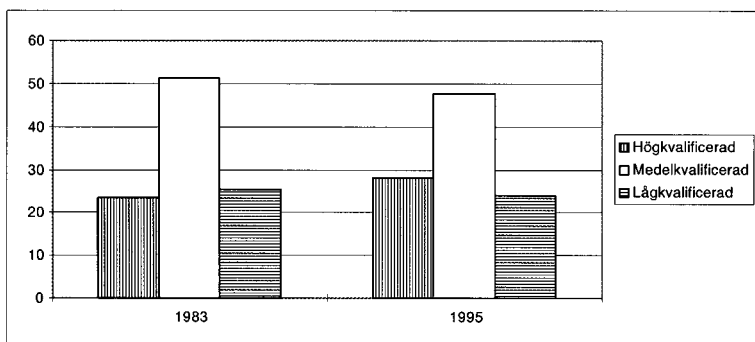
Denna positiva utveckling har accelererat under de senaste åren. Av den jobbtillväxt som inträffade mellan 1995 och 1998 låg hela 55 procent inom kategorin *managerial and professional speciality* (U.S. Department of Labor 1999a). Denna fördelning av de nya jobben i USA är sinnebilderna av en ekonomi i snabb strukturell omvandling i "rätt riktning", det vill säga mot en

Diagram 5: Nya nettojobb skapade i USA 1983–1995, fördelade i olika yrkeskategorier (%).



Källa: *Statistical Abstract of the United States 1996*, Bureau of the Census.

Diagram 6: Sysselsättningsstrukturen i USA 1983 och 1995 indelad i olika yrkeskategorier (%).

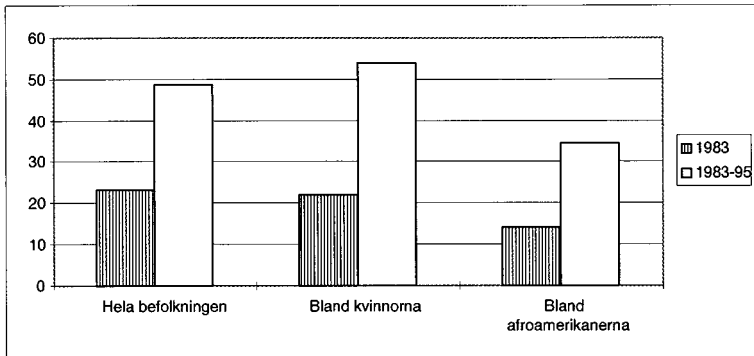


Källa: *Statistical Abstract of the United States 1996*, Bureau of the Census.

ekonomi där allt fler sysselsatta arbetar inom högkvalitativa yrken. Denna strukturella omvandling kan illustreras med hjälp av diagram 6, som jämför den totala sysselsättningsstrukturen i USA 1983 med den 1995.

Inte minst med tanke på myterna om den amerikanska ekonomin, är det intressant att påpeka att de grupper som har gynnats förhållandevis mest av denna betydande uppåtgående yrkesrörlighet är kvinnorna och afroamerikanerna ("blacks" enligt den officiella amerikanska statistiken). I diagram 7 visas hur stor andel av hela befolkningen, kvinnorna och afroamerikanerna som var sysselsatt i högkvalitativa yrken 1983, och hur många som fick sådana arbetstillfällen bland de nya nettojobb som skapades mellan 1983 och 1995. I diagram 8 visas vidare den procentuella skillnaden för respektive grupp mellan andelen högkvalitativa jobb 1983 och bland de nya nettojobb som skapades 1983–1995.

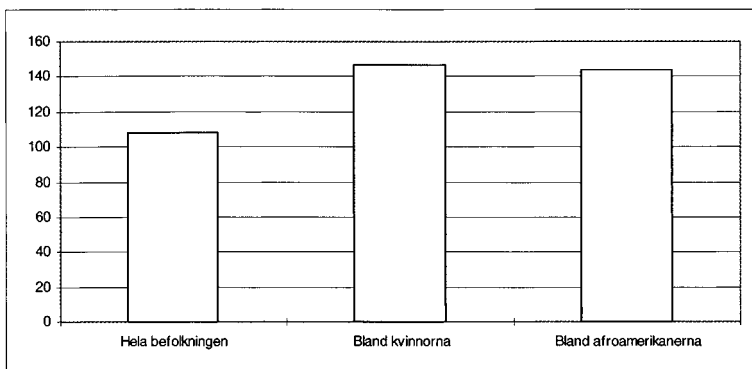
Diagram 7: Andel högkvalitativa jobb 1983 och bland de skapade 1983–1995 för hela befolkningen samt bland kvinnorna och afroamerikanerna (%).



Källa: *Statistical Abstract of the United States 1996*, Bureau of the Census.

Denna positiva strukturella förändring motsvarar nästan exakt den utbildningsmässiga utveckling som USA har upplevt under de senaste årtiondena. En starkt växande efterfrågan på mer

Diagram 8: Skillnad mellan andel högkvalitativa jobb 1983 och bland ny-skapade nettojobb 1983–1995 för hela befolkningen samt bland kvinnorna och afroamerikanerna (%).



Källa: *Statistical Abstract of the United States 1996*, Bureau of the Census.

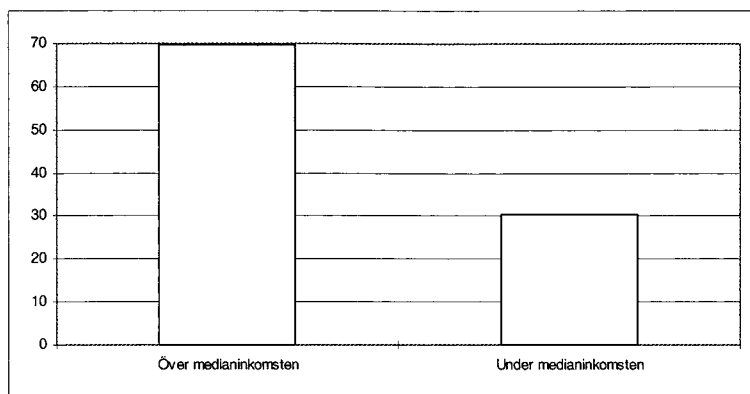
kvalificerad arbetskraft parallellt med en relativt avtagande efterfrågan på lågkvalificerade arbetare har lett till större löneskillnader som, naturligtvis, premierar utbildning. Detta har skapat starka incitament att investera allt mer i utbildning och lett till en positiv spiral mellan efterfrågan på och utbud av högutbildad arbetskraft. Som vi har sett var 28,28 procent av amerikanerna 1995 sysselsatta i högkvalificerade yrken. Samma år hade 28,3 procent av den amerikanska arbetskraften ett "college diploma" (Bureau of the Census 1996).

Nu är det så att många tror att de inkomstklyftor som har varit en naturlig del av denna omvandling kommer att vidgas i all oändlighet. Sanningen är att det knappast finns något belegg för detta. Tvärtom. Den som vet något om den moderna ekonomiska utvecklingens historia vet också att det handlar om cykliska förlopp. Därför är det fel att göra framtidsprognoser, som domedagsprofeterna brukar göra, baserade på en enkel

extrapolering av den tendens mot växande inkomstskillnader som har präglat såväl USA som andra utvecklade länder under det senaste kvartsseket. Det motsatta tillståndet vore egentligen en mycket säkrare gissning om framtidens utveckling, det vill säga en utveckling mot växande inkomstjämlighet (om denna prognos som går mot valsernas ström se bl a Krugman 1996 och Mulgan 1997).

Men valserna om den amerikanska ekonomin säger inte enbart att det nästan bara är så kallade skräpjobb som skapas i USA. De säger också att det handlar om lågbetalda jobb, jobb som återfinns i de lägsta inkomstklasserna inom den amerikanska ekonomin, typ mannen i hissen till Fort Tryon Park i Göran Rosenbergs arketypiska berättelse. Att detta också är en vals kan enkelt illustreras med diagram 9, som visar hur stor andel av jobbtillväxten i USA mellan 1983 och 1995 som inom yrkeskategorierna låg över respektive under medianinkomsten

Diagram 9: Andel av jobbtillväxten 1983–1995 över och under medianinkomsten 1995 (%).



Källa: *Statistical Abstract of the United States 1996*, Bureau of the Census.

för alla heltidssysselsatta år 1995.

Som vi kan konstatera låg sju av tio nya nettojobb, eller drygt 16,7 miljoner av en sammanlagd jobbtillväxt på 24 miljoner arbetstillfällen, inom yrkeskategorierna i den övre inkomsthalvan av den amerikanska ekonomin. Och detta är egentligen inte det minsta överraskande med tanke på den redan diskuterade starka uppåtgående yrkesrörlighet som präglade USA:s utveckling under perioden i fråga.

Vals nummer 4: De tar våra jobb

Valsen

Det finns ingen global jobbkris. Krisen drabbar uteslutande den rika världen och är en följd av globaliseringen. Jobben försvinner eller blir allt sämre avlönade på grund av trycket från nya producenter i fattiga länder. Kapital och företag söker sig till länder med billig arbetskraft och använder dessa som exportplattformar för att konkurrera ut de utvecklade ländernas produkter från världsmarknaden.

Denna vals, som förekommer ofta också i USA, utgör ett alternativ till valserna ett och två (även om många friskt blandar ihop dessa olika valser när det passar). Jobbkrisen definieras här som industriländernas problem, orsakat av kapitalets växande rörlighet och de transnationella bolagens möjligheter att utnyttja tredje världens – och numera också Östeuropas – fattiga massor som alternativ arbetskraft. Paul Krugman – som har levererat en förintande kritik av denna vals – har gett oss en mycket

bra sammanfattning av den, vilken jag använder som första ”exempel” innan jag ger två riktiga exempel.

Valsen i ”Paul Krugmans tappning”:

”Modern transport- och kommunikationsteknik gör det möjligt att tillverka vad som helst var som helst. Denna tekniska krympning av världen har bara förstärkts av kommunismens fall, som har gjort tredje världens länder säkra för multinationella företag. Ett resultat av detta är att det nu sker en massiv överflyttning av kapital och teknik från höglöneländer i väst till utvecklingsekonomier med låg lön. Denna överflyttning av kapital tillsammans med floden av billiga importvaror håller på att slå ut de välbetalda tillverkningsjobben som försörjde en stor medelklass i USA och Europa. Globalisering är kort sagt bra för västerländskt kapital men förödande för jobben i västländerna.”

PAUL KRUGMAN, POP INTERNATIONALISM

Valsen i internationell (Davos) tappning:

”I dag sysselsätter de så kallade industrialiserade länderna 350 miljoner människor som i genomsnitt har en timlön på 18 dollar. Emellertid har stora och tätbefolkade länder som Kina, f d Sovjetunionen, Indien, Mexiko o s v blivit tillgängliga för världsekonomin under de senaste tio åren. På det hela taget kan man uppskatta att omkring 1 200 miljoner människor på detta sätt blivit åtkomliga till en kostnad av 2 dollar, och i vissa områden under 1 dollar, per timme ... (Detta) är ett exempel på det massiva tryck som i dag finns på arbetskraften i industrialiserade länder, där man inte längre kan upprätthålla några påtagliga produktionsfördelar. Det råder inga tvivel om att många

industrier kommer att frestas att flytta till länder med lågbetald arbetskraft ... (Ett) utflöde av tillverkningsindustri från västliga ekonomier tycks oundvikligt ... På så sätt blir frågan om förmögenhetstillväxten i industriländerna mer och mer akut.”

WORLD ECONOMIC FORUM, THE WORLD COMPETITIVENESS REPORT 1994

Valsen i amerikansk tappning:

”I allt högre grad bestäms vår förmåga att skaffa oss både materiellt och andligt välstånd av det värde som världsekonomin sätter på våra kunskaper och färdigheter. Den allestädes närvarande och obetvingliga lagen om tillgång och efterfrågan respekterar inte längre nationsgränserna ... De som sysslar med rutinmässig massproduktion står inför en oerhörd och snabbt växande skara som över hela världen konkurrerar om sådant arbete, deras inkomster blir allt sämre och arbetsplatserna läggs ned. De som utför persontjänster är visserligen i stort sett skyddade från sådan direkt konkurrens men får känna av de indirekta effekterna och hamnar i en allt osäkrare position. En krympande arbetskraft i USA kan kanske lindra situationen en smula för dem i framtiden, men konkurrensen från dem som annars skulle ha gått in i massproduktionen, från invandrare och från arbetsbesparande maskiner kan motväga en stor del av vinsten. I första hand till följd av dessa trender har inkomstklyftorna i USA (liksom i många andra länder) börjat vidgas.”

ROBERT REICH, THE WORK OF NATIONS

Siffror om vals nummer 4

Denna vals brukar göras trovärdig med hjälp av den sorts suggestiva metod som Göran Rosenberg använder för att ge en skräckbild av den amerikanska arbetsmarknaden. Låt mig ge ett

exempel taget ur ett avsnitt i *Globaliseringsfällan*, lämpligen kallat ”Tre indier för en schweizare”:

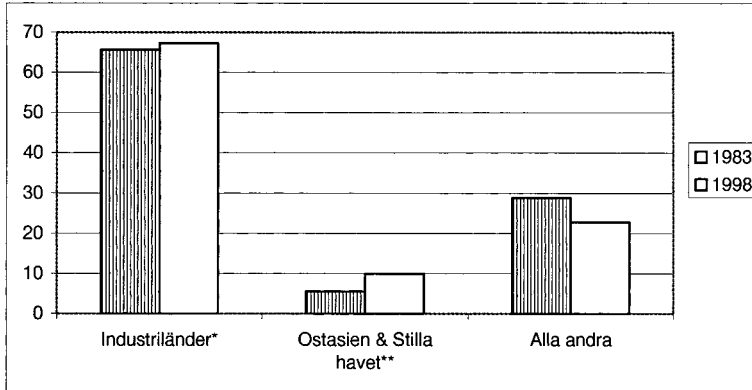
”Redan för tio år sedan började cheferna för utvecklingsavdelningarna vid företag som Hewlett-Packard, Motorola och IBM anställa nya fackmän från Indien till låga löner. Ibland chartade de hela flygplan för den begärliga arbetskraften. Brain shopping, kallade de det nya sparkonceptet. De lokala mjukvaruexperterna motsatte sig först låglönekonkurrensen, och fick stöd av regeringen. Den gav endast i undantagsfall de indiska dataexperterna nödvändiga visa. Men det hjälpte de amerikanska mjukvaruspecialisterna föga. Många bolag flyttade helt enkelt över sin programutveckling till Indien ... Tio år efter den oskyldiga början med personalrekryteringen till Kalifornien är ingenting längre som förut i branschens hemorter i USA, Västeuropa och Japan ... Och detta är bara början. Sedan 1990 tränger ytterligare en miljon kvalificerade informationsbehandlare in på marknaden – från Ryssland och Östeuropa” (Martin & Schumann 1997, sid 123–24).

Så byggs en stämning upp av kamp på liv och död mellan vi och ”dom”, en kamp som vi är dömda att förlora eftersom ”dom” är så mycket billigare. Därför blir vi arbetslösa, fattigare och allt mer förtvivlade. Inte undra på att kampen mot ”mondialismen”, det franska uttrycket för globaliseringen, är en av Le Pens viktigaste kapphästar!

Men nu till verkligheten, åtminstone den verklighet som statistikböckerna kan fånga. Om valsen hade någonting väsentligt att säga om den verkliga utvecklingen borde industriländernas andel av världshandeln ha minskat dramatiskt under de senaste

femton åren. Diagram 10 sammanfattar den globala exportutvecklingen mellan 1983 och 1998.

Diagram 10: Världens varuexport indelad i olika regioner 1983 och 1998 (%).



* Kategorin industriländer inkluderar EU-länderna plus Schweiz, Japan, Norge, USA, Kanada, Australien och Nya Zeeland.

** Exkluderar Japan, Hongkong och Singapore.

Källa: World Development Report 1999/2000, World Bank 1999b

Som vi lätt kan konstatera är ryktet om vårt globala sammanbrott betydligt överdrivet. Men det intressantaste är att vi diskuterar en världsekonomi i kraftig expansion, inte ett nollsummespel. Våra procentuella vinster betyder i själva verket enorma vinster, eftersom världsexporten nästan fördubblades under perioden i fråga. Till och med de som i diagrammet ser ut som förlorare exporterade 1998 praktiskt taget lika mycket som de gjorde 1983 (det finns givetvis undantag, främst i Afrika, Mellanöstern och Östeuropa).

Samma sak som gäller handeln kan konstateras om man studerar världens industriproduktion. 1995 stod de rika länderna

för fyra femtedelar av denna produktion (80,3 %), ungefär samma kvot som 1980 (82,8 %), och detta trots de enorma framgångar som Kina och andra asiatiska länder upplevde under dessa femton år (UNIDO 1996). Utlokaliseringen av vissa traditionella industrier – teko-industrin är ett typiskt exempel – har i de flesta fall gått parallellt med etableringen av nya industrier i en global utveckling, där den stora majoriteten länder har sett sin industriproduktion expandera i absoluta tal.

Alltså, "asiaternas" framgångar har definitivt inte skett på vår bekostnad. Om vi tittar på handelsbalansens långsiktiga utveckling i utvecklingsländerna i Syd-, Sydost- och Ostasien så ser vi att dessa exportexpansiva länder i själva verket uppvisar ett betydande handelsbalansunderskott före de senaste krisåren (bara för åren 1994 och 1995 motsvarade detta underskott drygt 60 miljarder dollar; World Bank 1996 och 1997). Med andra ord, de har importerat mer än vad de har exporterat, och detta är det normala tillståndet under starka utvecklingsperioder om man samtidigt får ett tillskott av utländskt kapital. De har helt enkelt hjälpt att vidga den globala marknaden, och därför utgör dessa länders framgång inget hot, utan en möjlighet ... för dem som är i stånd att ta tillvara de möjligheter som en expansiv världsekonomi kan erbjuda. Det verkliga hotet är – som vi nu alla förstår efter två år av stora ekonomiska svårigheter i Sydost- och Ostasien – dessa länders motgångar. Då krymper våra marknader och då tvingas dessa länder att generera stora handelsöverskott för att kompensera ett negativt kapitalflöde.

Men detta är inte allt. Även om vi skulle importera allt vad utvecklingsländerna i Syd-, Sydost- och Ostasien exporterar och anta – helt orealistiskt – att det utan någon som helst kom-

pensation skulle slå ut vår egen produktion, även då skulle vi inte bli så mycket fattigare. Hela exporten från denna enorma region motsvarade 1998 bara 3,12 procent av de utvecklade ländernas BNP (World Bank 1999b). Men inte bara det. Idén om att billiga industriprodukter från tredje världen skulle ta våra industrijobb döljer ett fundamentalt faktum: att vi exporterar betydligt mer industriprodukter till dessa länder än vad de exporterar till oss (UNIDO 1996).

Samma sak som gäller för handeln gäller också för den så omtalade och fruktade kapitalflykten till låglöneländerna. Det sammanlagda flödet av utländska direktinvesteringar till alla utvecklingsländer plus länderna i Östeuropa motsvarade rekordåret 1997 inte ens en procent av industriländernas BNP, vilket knappast räcker för att hota vårt välstånd eller bygga upp deras (World Bank 1999b)!

De snabbt växande ekonomierna i Asien utvecklas knappast med våra pengar eller tack vare våra "illojala" transnationella företag. De utvecklas i huvudsak tack vare en makalös inhemsk spar- och investeringsförmåga. Flödet av utländska direktinvesteringar till Ost- och Sydostasien motsvarade enbart 2,38 procent av dessa länders BNP under rekordperioden 1990–1995, alltså mindre än en tiondel av deras bruttoinvesteringar, som 1994 låg på hela 36 procent av deras BNP (UNIDO 1996). Om de håller på att bli rika så är det inte för att de tar från oss, utan för att de arbetar hårt, sparar och investerar som få andra tidigare har gjort. Det asiatiska undret är ingenting annat än ett slitets under inom ramen för en mycket dynamisk global ekonomi, som genom snabba kunskaps- och tekniköverföringar ökar slitets produktivitet på ett makalöst sätt (för en djupare analys av utvecklingen i regionen se Gunnarsson & Rojas 1995).

Sanningen om de så omtalade utländska direktinvesteringarna är att det är de utvecklade länderna – inte minst EU-länderna och USA – som är de stora magneterna vad gäller dessa investeringar. Mellan 1983 och 1992 fick de utvecklade länderna inte mindre än tre fjärdedelar av de sammanlagda utländska direktinvesteringarna i världen, en siffra som i samband med lågkonjunkturen på 1990-talets första hälft minskade, men som 1995 fortfarande utgjorde ca två tredjedelar av det totala flödet av dessa investeringar (United Nations 1996). Vad gäller EU kan det räcka med att citera Montirapporten:

”På det hela taget ökade de utländska direktinvesteringarna kraftigt i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet ... År 1992 drog EU till sig hela 50 procent av alla utländska direktinvesteringar i hela världen. Över hälften av de amerikanska företagens sammanlagda utländska tillgångar finns nu i EU” (Monti 1997, sid 98).

Alltså, i stället för en hotande kapitalflykt till övriga delar av världen har EU – mycket tack vare bildandet av EU:s inre marknad – fått ett betydande tillskott av kapital från denna värld. Och några vill ändå påstå att det är kapitalflykten som är förklaringen till våra europeiska problem!

Tendensen under de senaste årtiondena vad gäller såväl handelsutbyte som kapitalflöden är att de ökar mellan länder på ungefär samma utvecklingsnivå. Det är i en komplicerad institutionell konkurrens, med länder vars löneläge inte är så olikt vårt, som mycket av våra framgångar eller motgångar på världsmarknaden avgörs. De fattiga ländernas hotande spöke är just detta, ett spöke.

Men inte bara det, som Paul Krugman (1996) så övertygande har visat är det egentligen inom våra egna ekonomier som våra mest relevanta framgångar eller motgångar avgörs. Ungefär tre fjärdedelar av sysselsättningen i en utvecklad ekonomi går i dag åt att producera varor och, framför allt, tjänster som knappast kan hotas av utländska producenter. Det vill säga att den stora merparten av våra jobb helt enkelt inte kan hotas av andra. Och vårt välstånd beror allt mer på hur effektiva och nydanande vi är på att organisera alla de jobb som också framgent kommer att förbli våra.

Vårt behov av valser om arbetets slut

VARFÖR HAR VALSERNA om arbetets slut, trots sin uppenbara orimlighet, haft en sådan framgång att de praktiskt taget blivit en del av vår *common sense*? Vad är det som leder så många att så bittert angripa en global utveckling som, sina problem och brister till trots, har gett en stor del av mänskligheten ett välståndsluft som saknar motstycke? Varför detta behov att, just när vi står inför ett epokgörande teknologiskt och ekonomiskt genombrott, säga att världen håller på att gå under? Varför denna envisa vilja att framställa som mänsklighetens huvudfiende det ekonomiska system, marknadsekonomin, som gav först oss och numera så många andra oanade möjligheter att leva ett längre och bättre liv?

Förklaringarna till dessa och andra paradoxer är givetvis många. Marknadsekonomin är ett fordrande system och den ekonomiska friheten som är dess fundament medför sina risker. Den ständiga förändring som är marknadsekonomin

motor och väsen ställer krav på oss alla – och visst kan vi förlora om vi inte håller oss vakna. Företag går i konkurs, periodiska kriser skakar vår trygghet, världsledande nationer kan bli passerade av andra, ingenting är säkert på den föränderlighetens arena som kallas marknadsekonomi. Därför är det inte så svårt att förstå motviljan mot detta system, tröttheten och frustrationen, speciellt när det är andra och inte vi själva som lyckas.

Marknadsekonomi alstrar dessutom snabba ekonomiska och teknologiska förändringar som ändrar mycket mer än vårt sätt att producera. Det är hela vårt sätt att leva och tänka som gång på gång måste omgestaltas för att hålla oss i takt med tiden. Därför har parallellt med marknadsekonomin framväxt också vuxit fram ideologier och rörelser vars huvudmål är att sätta stopp på denna omvälvande föränderlighet. Drömmen om stabilitet och en återställd gemenskap, som bringar individernas "kaotiska" frihet under kontroll, har närt den reaktion mot marknadsekonomi som är grunden för 1700- och 1800-talsromantik och nationalkonservativa strömningar lika mycket som för 1900-talets totalitära ideologier.

Situationen för denna antimarknadsekonomiska reaktion är numera mer komplicerad än på länge, och däri ligger en viktig del av förklaringen till att undergångsprofetiorna på sistone har fått sådan tyngd. Efter fascismens och nazismens sammanbrott under andra världskriget var det enbart de socialistiska/kommunistiska planekonomierna som utgjorde ett trovärdigt alternativ till en marknadsbaserad samhällsordning. Men med planekonomiernas snöpliga kollaps lämnades marknadsekonomin motståndare – och de viktiga känslor som alltid fångats av detta motstånd – utan något som helst alternativ. Detta har föranlett en märklig ideologisk förskjutning i motståndet

mot marknadsekonomin, från ett utopiskt till ett dystopiskt tänkande, eller från extremt optimistiska till djupt pessimistiska framtidsvisioner. Med andra ord, från en opposition mot det liberala samhället som trodde på ett bättre alternativ, en högre – ofta paradisisk – samhällsordning, till en opposition som i brist på framtidstro gräver ner sig i en allt bittrare kritik av det bestående och koncentrerar nästan alla sina krafter på att måla upp allehanda undergångsscenarier. På 1960- och 1970-talen skrev en ung radikal generation om det nya liv som snart skulle börja. Nu skriver många ur samma generation om det liv, allt liv, som håller på att ta slut. Det var onekligen bättre förr!

Men det finns en annan viktig orsak till framgången för våra bästsäljande dystopier. Tiden vi lever i präglas av en utomordentlig förtätning av förändringstrycket. Vi håller på att lämna en världsordning som var industriell, nationell och europeisk, och en tid i vilken de europeiska nationerna hade en särställning i världen. Det var den tid då vår historia var världens historia, då våra industrier var helt överlägsna, då vår litteratur var världslitteraturen och våra krig blev världskrig. Då hade vi makten och orden. Historien med stort H gick via oss, gjordes och besjöngs av oss, det var vår historia. Så formades en europeisk identitet på alla nivåer – inte minst hos de intellektuella – som tog alldeles för mycket för givet.

Detta märkliga tillstånd håller på att ta slut och det gör uppenbarligen ont. Globaliseringen är i själva verket ingenting annat än upplösningen av det monopol över makten, industrierna, tekniken och orden som vi innehade under så lång tid. Och det verkar inte vara alldeles lätt att anpassa sig till den mindre framträdande roll som mänsklighetens fortsatta histo-

ria erbjuder oss. I litteraturen om arbetets slut, och inte minst i demoniseringen av globaliseringsprocessen, är det inte svårt att känna igen vårt gamla sätt att betrakta världen, "vår värld", den värld som brukade dansa efter vår inte alltid så varsamma rytm. Det är som om vi fortfarande tror att våra problem är allas problem, att världen tar slut här och nu bara för att vi inte längre är dess mitt. För om det inte vore så, hur kan man då förstå att en så onyanserad bild av världsutvecklingen kan framhållas som sann? Hur kan en tid, som har gett så många människor möjligheter som tidigare bara kunde åtnjutas av oss, svartmålas med en sådan envishet?

Valsernas offer

VALSERNA OM ARBETETS slut och globaliseringseländet kunde lämnas därhän om det bara handlade om något slags terapeutisk övning i självömkan, men så oskyldiga är de inte. Det finns offer för valserna och det gör saken allvarlig.

Det första offret är givetvis vi själva, våra samhällen vars uppmärksamhet leds från verkliga till uppbyggda problem. Eller värre än så. Vad valsen om arbetets slut i själva verket säger är att det inte finns mycket vi kan göra åt vår massarbetslöshet, att vi helt enkelt måste sluta tänka på hur vi skapar jobb och en mer dynamisk arbetsmarknad, att vi fortfarande leder världsutvecklingen, men nu mot en värld utan jobb. Begrunda som ett exempel detta stycke ur Göran Rosenbergs redan citerade artikel:

”Den felaktiga fråga vi alla så illa svarar på är frågan hur vi ska ge ett fullt avlönat arbete åt alla. Det sannolika svaret är att det kan vi inte. I varje fall inte inom ramen för det teknisk-eko-

nomiska system som vi nu ser växa fram” (sid 35).

De som drabbas hårdast av ett sådant budskap är de som i dag står utanför arbetsmarknaden. Vad vi säger till dem är egentligen detta: ”Sluta bekymra er, det finns inga jobb att se fram emot, ingen utbildning som kan lösa era problem, inga reformer som kan öppna de dörrar som i dag är stängda för er, för det finns ingenting bakom dessa dörrar, arbetet tog slut, först för er och så småningom blir det så för oss också, vi sitter i samma båt mina vänner, ha lite tålmod och som plåster på såret kan vi ordna medborgarlön åt er!” Eller med andra ord: ”Kom inte och stör vår arbetsmarknad, våra löner, vår trygghet. Arbetet tog slut, fattar ni inte det?”

Läs och begrundna detta stycke av den bästsäljande Viviane Forrester:

”Vilket lurendrejeri! Så många förstörda livsöden bara för att bygga en avbild av en försvunnen värld som grundades på arbetet och inte på avsaknaden av det; så många liv som offrats åt den påhittade motståndare som man lovar att besegra, åt de inbillade företeelser som man säger sig vilja motverka och låtsas kunna avvärja! ... Sålunda har vi skaffat oss ytterst egendomliga vanor. Man vet inte om man ska skratta eller gråta åt det, att vid tiden för en evig, outrotlig och växande brist på arbete, tvinga var och en av de arbetslösa, som kan räknas i miljoner, att ihärdigt och oavbrutet söka efter detta arbete som inte finns längre” (sid 18–19).

Men det är inte bara de arbetslösa som manas till resignation på detta sätt. I en situation då arbetet har tagit slut är alla ny-

komlingar mer eller mindre ovälkomna. De kan inte öka vårt gemensamma välbefinnande, de behövs inte på något sätt, de kan bara bli en mun till att mätta, en invånare till som ska uppbära medborgarlön. I nästan varje möte om "invandrarfrågan" som jag har deltagit i, kommer just detta argument fram från dem som inte gillar oss invandrare så särskilt mycket:

"Tyvärr, vi har egentligen ingenting mot er, men det är så att jobben räcker inte till alla och vi måste tänka på oss i första hand, det är väl naturligt, eller hur?"

Men som vi redan har sett är det inte bara relationerna till "de andra" hos oss som kan förpestras på detta sätt, utan också relationerna till en omvärld som ofta framställs som ett hot. Undergångsprofeternas vision av en värld på fallrepet – en värld i vilken alla slåss mot alla om de allt färre jobb som återstår – kan bli en viktig ingrediens i en mycket olycklig utveckling, där de kriser och problem som hör ihop med den enorma tillväxtprocess som vi går igenom på global nivå utnyttjas för att underblåsa den typ av nationalistiska och främlingsfientliga stämningar som vi redan har för mycket av i dagens Europa.

Referenser

- Asian Development Bank (1997), *Emerging Asia – Changes and Challenges*, Asian Development Bank.
- Beck, Ulrich (1998), *Vad innebär globalisering? – Missuppfattningar och möjliga politiska svar*, Daidalos.
- Bureau of the Census (1996), *Statistical Abstract of the United States 1996*, U.S. Department of Commerce.
- Castells, Manuel (1996), *The Information Age : The Rise of the Network Society*. Malden, MA: Blackwell Publishers, 1996 (på svenska *Informationsåldern*. Daidalos, 1999).
- Europa Publications (1998), *The Far East and Australasia 1998*, Europa Publications.
- European Commission (1996), *Employment in Europe 1996*, Directorate-General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs.

- Forrester, Viviane (1996), *L'horreur économique*. Paris: Fayard, 1996 (på svenska *Den ekonomiska terrorn*. Norstedts, 1998).
- Gunnarsson, Christer & Mauricio Rojas (1995), *Tillväxt, Stagnation, Kaos – En institutionell studie av underutvecklingens orsaker och utvecklingens möjligheter*, SNS.
- ILO (1996), *World Employment 1996/97 – National Policies in a Global Context*, International Labour Office.
- Ingelstam, Lars (1995), *Ekonomi för en ny tid*, Carlssons.
- Krugman, Paul (1996), *Pop Internationalism*, MIT Press.
- Martin, Hans-Peter & Harald Schumann (1997), *Globaliseringsfällan, Symposion*.
- Monti, Mario (1997), *Den inre marknaden och morgondagens Europa – En rapport från Europeiska kommissionen*, SNS Förlag.
- Mulgan, Geoff (1997), *Connexity – How to Live in a Connected World*, Chatto & Windus.
- Padalino, Samanta & Marco Vivarelli (1997), "The employment intensity of economic growth in the G-7 countries", *International Labour Review* 136:2.
- Reich, Robert (1994), *Arbetets marknad inför 2000-talet*, SNS (*The Work of Nations*, Simon & Schuster, 1991).
- Rifkin, Jeremy (1995), *The End of Work – The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, G P Putnam's Sons.
- Rosenberg, Göran (1997/98), "I vårt lönearbetes svett?", *Moderna Tider* nr 86–87.
- Statistics Bureau (1998), *Japan Statistical Yearbook 1998*, Management and Coordination Agency, Government of Japan.

- The Economist (1990), *One Hundred Years of Economic Statistics*, The Economist Publications.
- UNIDO (1996), *The Globalization of Industri: Implications for Developing Countries Beyond 2000*, United Nations Industrial Development Organization.
- United Nations (1996), *World Investment Report 1996—Investment, Trade and International Policy Arrangements*, United Nations.
- U.S. Department of Labor (1999), *Comparative Civilian Labor Force Statistics, 1959–1998*, Internet.
- U.S. Department of Labor (1999a), *Report on the American Workforce*, Internet.
- World Bank (1996), *From Plan to Market—World Development Report 1996*, Oxford University Press.
- World Bank (1997), *The State in a Changing World—World Development Report 1997*, Oxford University Press.
- World Bank (1999), *World Development Indicators*, Internet.
- World Bank (1999a), *World Bank Atlas*, Internet.
- World Bank (1999b), *World Development Report 1999/2000*, Internet.
- World Economic Forum (1994), *The World Competitiveness Report 1994*, World Economic Forum.